

Ахметов Р. Ф., Новак В. В. Зародження фізичної культури і спорту на Волині-Житомирщині // Бердичівська земля в контексті історії України : наук. зб. «Велика Волинь : праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині». Т. 19 / відп. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : М.А.К., 1999. – С. 97–98.

Зародження фізичної культури і спорту на Волині-Житомирщині

Р. Ф. Ахметов, В. В. Новак

(м. Житомир)

В історії суспільного розвитку фізичній культурі та спорту завжди належала важлива роль у формуванні фізичних та психологічних якостей людського роду. Вони сприяли, при вмілому підході, вихованню фізичної, розумової та психологічної гармонії людської особистості [1, 6].

Історія фізичної культури на Житомирщині сягає корінням у той період, коли вся культура і розумова діяльність людини обмежувалась безпосереднім забезпеченням умов існування. Ключову роль у цей період грало мисливство як форма роботи. Використання знарядь праці з метою полювання вимагало якісно нових навичок рухів, перш за все збільшення впливу сили, навиків швидкості, витривалості та активності у роботі. Вдале полювання можна було забезпечити тільки за допомогою заздалегідь виготовлених і випробуваних засобів, організованих сумісних дій усіх членів племені. Завдяки знайденим при розкопках предметів давньої культури, ми можемо простежити, як давня людина навчилася більш раціонально використовувати в якості зброї для метання різні предмети: палицю, острогу, спис. Вона викрила для себе спосіб метання, який значно збільшував дальність польоту. Давня людина частіше спостерігала і використовувала ті закономірності у рухах, за допомогою яких можна було подолати водні перешкоди, крихкий сніг, грузькі, болотяні місця. Використовувати при полюванні на здобич або при рятуванні втікачем від ворога біг та стрибки через

перешкоди почали самостійно розвиватись. З'явилися синтезовані форми бігу на відстань, стрибків, танцювальних і металевих рухів [2, 3, 5].

Від основних елементів форм рухів, які склалися в рамках первіснообщинного паду, людство прийшло до високого ступеня систем рухів фізичної культури наших днів. У цьому матеріалі рухів фізичної культури постійно підлягав стилізації, диференціації та інтеграції. Але навіть у найрозвиненіших видах фізкультурної та спортивної діяльності є елементи, які відображають прагнення людини до підкорення природи, які або окремо, або у поєднанні одне з одним, виростили у сьогоденну фізичну культуру [4, 6].

Вивчення особливостей становлення та розвитку фізичної культури та спорту в нашому краї дозволяє зробити висновок, що український народ віками відбирав і оберігав від іноземного впливу свої самобутні форми фізичного виховання, збагачуючи їх новим змістом, новими прийомами і правилами. Особливою популярністю у народі користувались фізичні вправи та ігри, які мали спортивний напрямок. До них належали ігри та вправи без предметів (боротьба, бій навкулачки, біг, стрибки, плавання, «горілки», «гуси-лебеді» та інші) і з предметами (бабки, лапта, ігри з мечем, шаром, джгутом та інші) [10, 11].

У кожній сім'ї зберігалися і передавалися із роду в рід знання про боротьбу, тому що у народі побутував такий звичай: юнак, який вирішив одружитись, мав збороти свого батька, якщо йому це не вдавалось, то про весілля не могло бути й мови. Крім того, у народному побуті широке розповсюдження мали ходьба на лижах, катання на ковзанах і санках, гребля, верхова їзда, відомості про боротьбу навкулачки збереглися і до сьогодні, а от про боротьбу ногами немає жодних згадок, принаймні, письмових. Але ми добре знаємо, що те, що в сипу історичних обставин не могло зберегтися на папері, збереглося у народній пам'яті, а саме: у піснях, думах, баладах, замовляннях, віршах, а особливо у танцях, бо рухова спадщина людства важче піддається знищенню, так і списанню. Танець – це комплекс закодованих рухів, і в давнину про це добре знали [9].

Велика спадщина з елементами, в яких закодована староукраїнська боротьба ногами, збережена у наших народних танцях, таких як: «аркан», «козачок»,

«метелиця», «гопак» та ін. Завдяки танцям у ногах з'являється легкість, а це дає можливість протистояти декільком ворогам. Бойові рухи в танцях («гопак») є яскравим свідченням того, що наш народ мав бойову культуру дуже високого гатунку. Всей цей комплекс ігор, танців та вправ складав самобутню народну систему фізичного виховання. Ця система доповнювалась народними засобами гартування з використанням сил природи, гарячої лазні й купання у холодній воді або обтиранням снігом [10, 11].

Багато з цих вправ знайшли своє відображення у художній літературі, поезії, скульптурі, винахідницькому мистецтві, старовинних обрядах. Усім відомо, що червень на Україні славний своїми Зеленими святами і святом Івана Купала. Зелені свята – стародавній обряд обожнювання природи. Головною метою цих свят було очищення організму вогнем, водою і повітрям. У давнину на Україні червневі свята проводили біля річок та священних гаїв. Хороводи, ігри, змагання і театралізовані дійства ставали своєрідним іспитом на гармонійність розвитку духа й тіла [1, 4].

Сучасні види фізичної культури і спорту в нашому краї почали розвиватися тільки у минулому столітті. Економічна й культурна відсталість Волинської губернії, центром якої з 1804 року був Житомир, зумовлювала мізерний рівень розвитку фізичної культури й спорту. Волинська губернія з трьохмільйонним населенням не мала жодного капітального спортивного спорудження. Слід пам'ятати, що до складу губернії входили нинішні Рівненська, Волинська, майже вся Житомирська, частина Хмельницької й Тернопільської областей. М'яч для гри в «лапту» робили з шерсті, яку змочували водою і катали між долонями. Футбольні м'ячі набивали отрубами або соломою. Усі ігри та розваги з весни до осені проводились під відкритим небом [7, 8].

Перші спортивні гуртки на Волині виникли у другій половині Ж століття. Великий російський шахматист М. І. Чігорин як про видатну подію у спортивному житті України писав про те, що в Житомирі почав працювати гурток любителів шахмат. Утворений у 1879 році, гурток організовував і проводив матчі та турніри, випишував шахові журнали й підручники. Шаховий гурток сприяв популяризації і розвитку шахів на Житомирщині.

Тут оволодівав шаховою майстерністю відомий шахіст та видатний український вчений-мікробіолог, академік Василь Леонідович Омелянський (1867-1926). Міжнародним гросмейстером став Йосип Самойлович Бернштейн (1882-1962) із Житомира. Його блискучі перемоги у міжнародних турнірах сприяли подальшому розвитку шахів в Україні. 24 жовтня 1909 р. ознаменувалось відкриттям «Радзівіловського шахового збору», який ставив завдання: надати можливість своїм членам, їх сім'ям і гостям вивчати шахову гру теоретично і практично, розповсюджувати її, служити центром зближення. Серед дворянства розповсюдилась верхова їзда і полювання. Головою спілки любителів кінного спорту й скачок був Волинський губернатор, граф Олександр Павлович Кутайсов. Потім його замінив Михайло Олексійович Мельников. Посада голови спілки завжди пропонувалась губернатору, а віце-головою був голова губернської земської управи. Правління Волинської спілки полювання очолював полковник О. О. Богородський, віце-головою був підполковник Н. М. Венгелес. Головна роль у становленні фізичної культури та її подальшому розвитку у той час належала різним прошаркам аристократії, так як доступ широким масам суспільства закривали жорсткі параграфи статутів та високі членські внески [7, 8]. Особливу роль у розвитку фізичної культури на Волині відіграло відкриття 2 вересня 1910 року Волинського гімнастичного товариства «Сокіл». Першопочатково рух «Сокіл» виник у Чехії в м. Прага. Обставини його зародження були пов'язані з боротьбою слов'янських народів, перш за все чехів, за культурну автономію, а у перспективі – за національну незалежність. Ідеї «Сокола» дуже швидко розповсюдились в Україні.

Слідом за Житомирським товариством, яке на початку своєї роботи нараховувало всього 34 чоловіка, гімнастичні відділення «Сокіл» були відкриті у 1911 році в селі Квасиліві Ровенського повіту, в якому займалось 42 чоловіка. 11 липня 1911 року газета «Жизнь Волыни» писала: «По-видимому правление «Сокола» решило энергично заняться своим делом. Было бы весьма желательно, чтобы лица, явно понимающие всю важность физического развития нашей дряблой молодежи, пришли бы обществу на помощь». Потім гімнастичне товариство

«Сокіл» було утворене у Здолбунові та Ровно. У Житомирі й Луцьку було утворене «Товариство любителів фізичних вправ».

Прогресивна громадськість розуміла важливу роль утворення таких товариств. Вони служили б базою для виробки світогляду, формування суспільства та пов'язуючих його ланцюгів, у яких знаходили б вираження також національна єдність і фізична боєздатність.

Ось що писала «Волынская почта» 12 листопада 1912 року: «Музикальному вечеру предшествовали гимнастические соколиные упражнения учениц под руководством господина Фредлиха, своим прекрасным исполнением гимнастических приемов ученицы вызвали общее одобрение присутствующих», Місцем проведення занять Волинського гімнастичного товариства «Сокіл» служила друга чоловіча гімназія на вулиці Пушкінській.

Спеціальним циркуляром Міністерства народної освіти передбачалось введення в учбових закладах гімнастики та рухливих ігор. Однак, воно постійно не виконувалось, так як не було спеціалістів та матеріальної бази. Більшою частиною фізичне виховання доручалось людям випадковим, які шукали додатковий заробіток і не мали спеціальної освіти. До викладання залучались офіцери і навіть унтерофіцери, які мали туманне поняття про методику викладання фізичного виховання.

Разом з тим у той час працювали й справжні спеціалісти своєї справи. Ветеран фізкультурного руху в області Сергій Іванович Іванов із вдячністю згадував цікаві уроки гімнастики у Сарненському залізничному училищі, в якому вчився до 1917 року. Добру пам'ять залишили про себе вчителі гімнастики в училищах і гімназіях: І. І. Рябченко з Овруча, Х. М. Борисенко з Базара, К. І. Кравченко з Народич, В. Н. Потапова та Е. В. Неллінгер з Житомира.

У першій чоловічій гімназії м. Житомира у 1872-73 навчальному році гімнастика проводилась у першому і третьому класах два рази на тиждень, у другому, четвертому, п'ятому й шостому – по одному, а у підготовчому класі – тільки на перерві.

До 1873-74 навчального року на уроках гімнастики займались вільними вправами й маршируванням (підготовча гімнастика). Потім з четвертого класу почали проводити гімнастику на снарядах. Уроки з гімнастики у шостих – восьмих класах були тільки для бажаючих. У подальшому, майже всі уроки гімнастики були винесені на велику перерву.

За період від дня заснування гімназії з 1833 року не було проведено ні одного спортивного заходу. Як правило, гімнастику викладав вчитель давніх мов. Внаслідок того, що на уроках в основному займались стройовою підготовкою, то пізніше на допомогу викладачу «давніх мов і гімнастики» запрошувались молодший унтер-офіцер і барабанщик.

У комерційному училищі К. П. Ремезової працювали два викладача гімнастики, були гімнастичні снаряди, фізкультурою хлопчики займались на останньому уроці, а дівчатка з п'ятої години вечора. Гімнастика проводилась один раз на тиждень. У жіночій гімназії св. Анастасії приміщень для занять гімнастикою не було, але уроки у 5-6 класах проводились теж один раз на тиждень на відкритих майданчиках.

Разом з тим, сам по собі матеріал гімнастичних вправ з часом все менше відповідав руховим потребам, які змінювались і були пов'язані з трудовими промислами та військовою підготовкою. Поряд із зміною темпу та інтенсивності праці, підвищення фізичних зусиль виникла потреба у високій точності та спритності, швидкості реакції та змагання. Вимагалось формування людського тіла, наділеного різноманітними здібностями, спритного, винахідливого, із швидкими й упевненими рухами.

Застійний порядок гімнастичних вправ, педантичні норми все менше задовольняли емоційний стан суспільства у дозвіллі та розвагах. Вони надавали також можливість безпосередньо порівнювати досягнення у фізичній культурі.

Урбанізація та розвиток безпосередньо вплинули й на розвиток фізичної культури, принесли на Волинь зрушення у змісті фізичного виховання, які виявилися в інтеграції форм руху, реформі професіонального матеріалу і в

прилученні до спортивної діяльності широких кіп. У шкільному фізвихованні затвердились спортивні ігри.

Так, у Марийській гімназії, до програми фізичних вправ, введених з 1911 року, став додаватись «План організації рухливих ігор на свіжому повітрі». Літні майданчики пропонувалось використовувати взимку для влаштування катка. Катання на ковзанах, ігри в хокей і ходьба на лижах стали поступово доповнювати програму занять з фізичного виховання в учбових закладах.

Архівні документи та спогади ветеранів спорту свідчать про те, що перша футбольна команда єврейського клубу любителів футболу «Маккабі» була організована у 1912 році. Згодом утворилось ще ряд футбольних команд, які не мали ні статутів, ні спортивних майданчиків. Робітнича молодь грала на вулицях та пустирях.

Стефан Володимирович Іваницький, учасник першої всеросійської Олімпіади, яка проходила у 1913 році на приватному Київському стадіоні «Спортивне поле», організував у Житомирі перший гурток легкої атлетики.

Подією став у 1913 році приїзд у наш край відомої льотчиці-спортсменки Любові Олександрівни Галанчикової. Вона підписала контракт із цукрозаводчиком Ф. Ф. Терещенко та зобов'язалась літати на апаратах, які будуть представлені фірмою Червонських авіаційних майстерень.

На Волині рекордсменка світу, яка здійснила безпосадковий поліг Берлін-Париж, Л. О. Галанчикова літала спочатку на великій машині, потім випробувала більш удосконалені моделі. Моноплан з Червоного потрапив на авіаційну виставку до Києва і отримав високу оцінку спеціалістів. Завдяки льотчиці-спортсменці Ф. Ф. Терещенко отримав довгоочікувані замовлення на виготовлення дванадцяти військових літаків.

Так зароджувався спортивний рух у нашому краї.

1. Жуковський А. Сублильний О. Нарис історії України. – Львів: Вид-во НТШ, 1991. – С. 230.
2. Знойко О. П. Міфи Київської Землі і події стародавні. – К.: Молодь, 1989.

3. Ігнатович Є. «Україна – Terra інкогніта». – К., 1992,
4. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992.
5. Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – С. 520.
6. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. – Москва: Радуга, 1982. – С. 398.
7. Опачащук І. П. Фізкультурний рух на Житомирщині. – К., 1989. – С. 27.
8. Опанашук О. П. Спортивна Житомирщина. – Житомир: Полісся, 1996. – С. 287.
9. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 640.
10. Пилат В. Бойовий гопак. – Львів: Галицька Січ, 1994. – С. 281.
11. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. – Львів: Світ, 1990. – С. 319.